

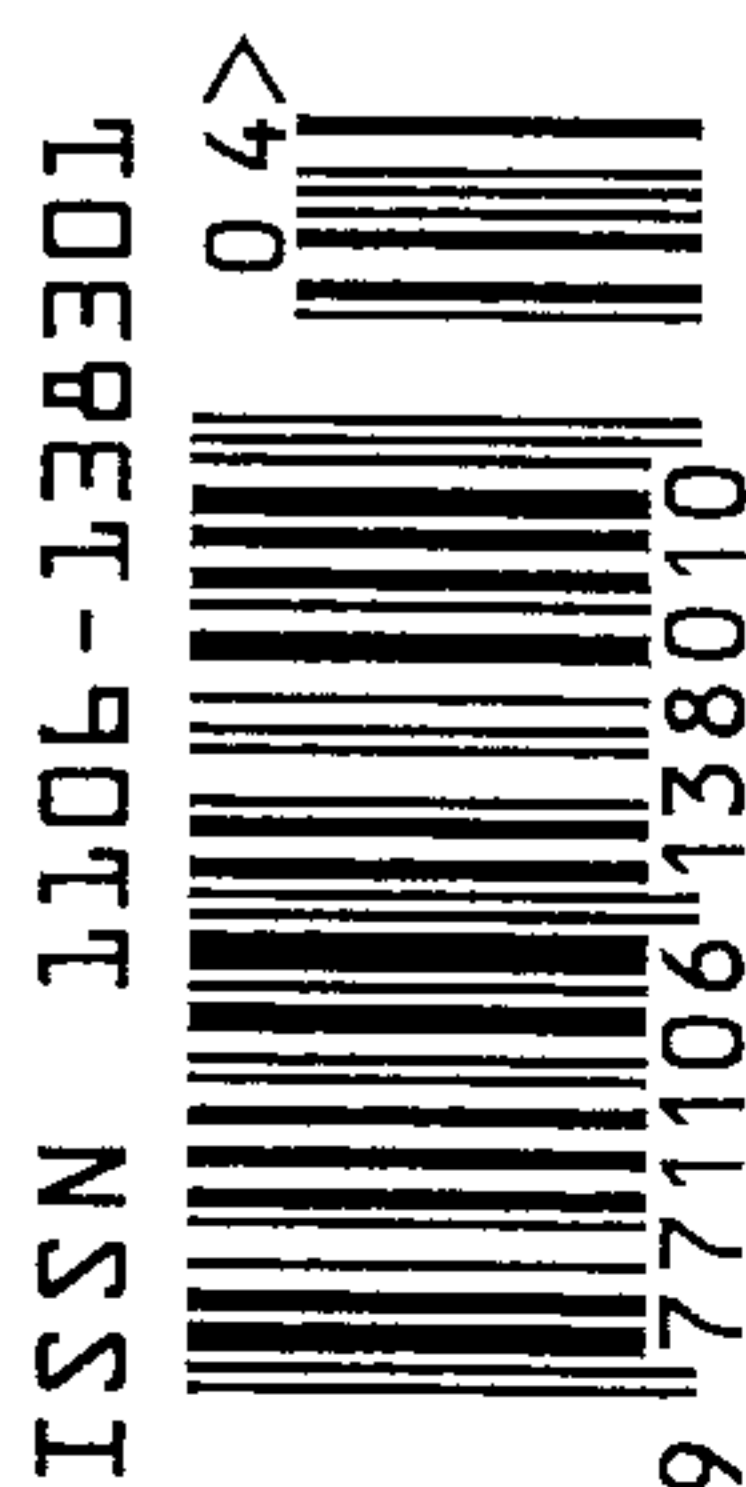
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Το παιδί και το βιβλίο σήμερα

- Μάνος Ελευθερίου:
“Η ήττα της ιστορίας και της λογικής”
- Ρέα Γαλανάκη:
“Το πάθος, το πένθος”
- David Sedaris:
“Το τυχαίο μάς καθορίζει”

- Θ. Λιανός - Ηλ. Κατσούλης
Συζήτηση για τη διαφθορά

Δημήτρης Πολίτης

Γλώσσα και φαντασία στη λογοτεχνία για παιδιά βασικές επισημάνσεις

Η γλώσσα, σύστημα σημείων και λειτουργιών, σύμφωνα με το κυρίαρχο ακόμα μοντέλο γλωσσικής ανάλυσης του Ferdinand de Saussure, προβάλλεται κυρίως ως σύζευξη σημασίας και ακουστικής εικόνας, ενώ εξετάζεται ο συλλογικός και ο ατομικός χαρακτήρας της εκφοράς της ως επικοινωνιακής πράξης. Η φαντασία, ωστόσο, που κατά τον Gaston Bachelard είναι δυνατότητα ή πρόθεση παραμόρφωσης των εικόνων με τις οποίες μας εφοδιάζει η αντίληψη, αποδεικνύεται περισσότερο καταλυτική από τη γλώσσα, αφού στηρίζεται στη γλωσσική πραγματικότητα και την υπερβαίνει. Η λογοτεχνία, και ιδιαίτερα η λογοτεχνία για παιδιά, ως τέχνη του λόγου και πραγμάτωσή του, ως επικοινωνιακή πράξη, αλλιά κυρίως ως προθετική κίνηση από την πραγματικότητα στη μη πραγματικότητα, ενεργοποιεί την εσωτερική πλευρά της γλώσσας και προσφέρει ένα πλαίσιο νομιμοποίησης του συλλογικού χαρακτήρα των ατομικών επιλογών. Αν όμως η λογοτεχνία καθορίζει μια περιοχή μόνο της γλώσσας, ποιος είναι ο ρόλος της φαντασίας που επιδιώκει να καταργήσει τη συμβατικότητα του γλωσσικού συστήματος και να «αναδημιουργήσει» την εγγεγραμμένη σε αυτό πραγματικότητα, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο εξερεύνησης των εναλλακτικών γλωσσικών δυνατοτήτων και εμπιέκοντας τους δημιουργούς και τα παιδιά-αποδέκτες τους στη διαδικασία της

(συγ)γραφής; Το ζήτημα αυτό, ενταγμένο μάλιστα στην προοπτική της σύγχρονης επιστημονικής προβληματικής που συνεχώς ανανεώνεται, μοιάζει τεράστιο και δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί συνοητικά μέσα στο περιορισμένο πλαίσιο της παρούσας πραγμάτευσης. Για το λόγο αυτό θα αρκεστούμε σε κάποιες βασικές επισημάνσεις.

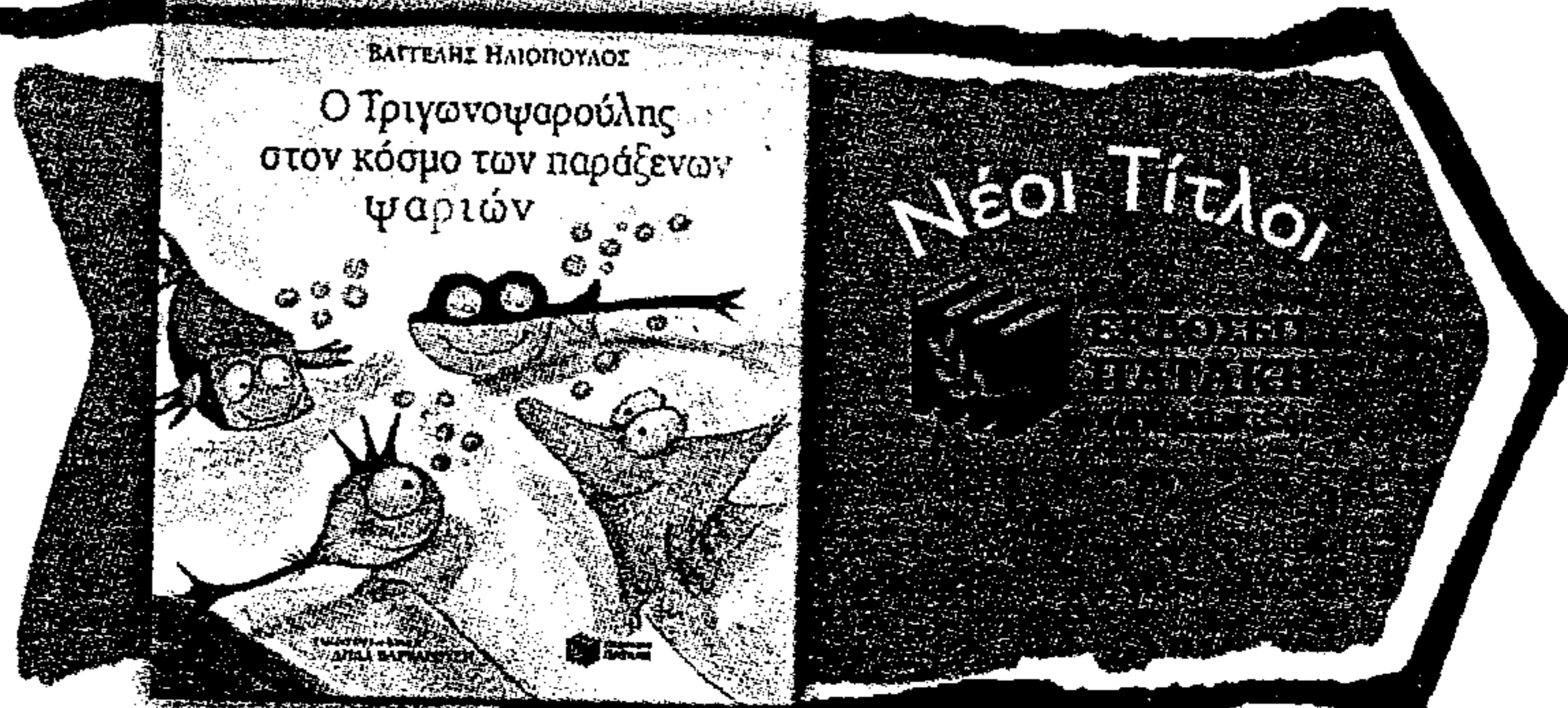
Η γνωστή, αν και θεωρητικά ελεγχόμενη, διμερής διάκριση της γλώσσας σε «λόγο» και «ομιλία» πιστοποιεί το χαρακτήρα του «λόγου» ως σημειακού συστήματος και υποδεικνύει την ετερογένεια της «ομιλίας». Ο «λόγος», ο «ενδιάθετος λόγος», αποτελεί την κοινωνική πλευρά της γλώσσας, το εσωτερικό αφηρημένο σύστημα σχέσεων της, το γραμματικό μηχανισμό της γλωσσικής επικοινωνίας: η «ομιλία», ο «φωνούμενος» λόγος, είναι το παράγωγο της λειτουργίας του «ενδιάθετου» λόγου, το προϊόν του γραμματικού μηχανισμού της γλώσσας, η εξωτερική, εφαρμοσμένη πλευρά της γλωσσικής εκφοράς¹. Ο «λόγος», γενικά, ως προϊόν αφαίρεσης, χαρακτηρίζει τη γενική, αρχετυπική δομή της γλώσσας και προσδιορίζει τη συστηματική λειτουργία της, ενώ η «ομιλία» συνιστά την ατομική, α-συστηματική πραγμάτωσή της και είναι άμεσα προσιτή στις αισθήσεις ως εμπειρικό δεδομένο. Τόσο η κοινωνικά προσδιορισμένη πλευρά της γλώσσας, οι γλωσσικές δομές, όσο και η ατομική της πραγμάτωση, οι αφηγηματικές δομές, μορφο-

¹ Περισσότερα για τη βασική αυτή διάκριση βλ. Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Θεωρητική Γλωσσολογία: Εισαγωγή στην σύγχρονη Γλωσσολογία*. Αθήνα, 1980, σσ. 9, 15-16. Βλ. ακόμη: Αρχάκης Αργύρης και Κονδύλη Μαριάννα, *Εισαγωγή σε ζητήματα Κοινωνιογλωσσολογίας*, Αθήνα, Νήσος, 2002, σσ. 26-29.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ο Τριγωνοψαρούλης στον κόσμο των παράξενων ψαριών

Κυκλοφορούν 5 βιβλία με ήρωα τον Τριγωνοψαρούλη

βιβλία με πολύχρωμη εικονογράφηση

ποιούν ουσιαστικά μια διττής έμπνευσης πραγματικότητα, αρχικά αντικειμενική και στη συνέχεια γλωσσική. Η έννοια –και κυρίως η λειτουργία –της γλώσσας συνδυάζει την αντικειμενική και την υποκειμενικά νοηματοδοτημένη πλευρά της επικοινωνίας, την τοποθετεί σε ορισμένο τόπο και χρόνο και τη συνδέει με τις πραγματικές συνθήκες της επικοινωνιακής πράξης, αλλιά και με τις προϋποθέσεις της. Με άλλα λόγια, η λεκτική εκφορά ολοκληρώνεται ως πράξη επικοινωνίας, ενώ οι δύο πλευρές της γλώσσας συνδέονται αιτιακά ως αλληλοεξαρτώμενες.

Οι τρόποι ενεργοποίησης του «ενδιάθετου λόγου» σε «φωνούμενο», δηλαδή οι διαδικασίες μεταφοράς των εσωτερικευμένων γλωσσικών δομών σε αφηγηματικές δομές και στη συνειδητή πρακτική εφαρμογή της γνώσης της γλώσσας, συνιστούν αυτό που στη λογοτεχνία ονομάζουμε «ύφος» και υποβοηθούνται από την ύπαρξη μιας μεσοθαβητικής δύναμης, της φαντασίας, που επιτρέπει στο δημιουργό να αφομοιώσει τον εξωτερικό κόσμο μέσα στη δική του συνείδηση και να τον μετατρέψει σε συμβολική πράξη της ίδιας της νόησης². Η έννοια του «ύφους» εντάσσεται, ασφαλώς, στη γενικότερη λειτουργία της γλώσσας, ενώ η «επιλογή» και η «απόκλιση», τα κύρια δομικά του στοιχεία, συνθέτουν την ιδιαιτερότητα της λογοτεχνικής γλώσσας, την «ποιητική γραμματική», αποκαλύπτουν τις προθέσεις του δημιουργού και προδιαθέτουν ή κατευθύνουν την ανταπόκριση του αποδέκτη του³. Με την «επιλογή» ο συγγραφέας βιώνει την «αγωνία του λόγου», αναβιώνοντας την πολυδιάστατη γλωσσική εμπειρία και επιλέγοντας τη γλωσσική δομή εκείνη που θεω-

ρείται η καταλληλότερη, τόσο από τον διο όσο και από τους αποδέκτες του. Με την «απόκλιση» ο δημιουργός, υπερβαίνοντας ή παραβιάζοντας τα συμβατικά γραμματικά και σημασιολογικά σχήματα, πραγματώνει με το δικό του τρόπο τη γλώσσα. Με άλλα λόγια, όταν πλησιάζουμε ένα λογοτεχνικό κείμενο ερχόμαστε αρχικά σε επαφή με τη γλώσσα του και ενεργοποιούμε τον κοινό γλωσσικό μας κώδικα για να εννοήσουμε το ύφος του, αλλιά καταλήγουμε στην ατομική πραγμάτωση του συλλογικού λόγου, αφού τα στοιχεία που τη συνιστούν προβάλλουν τη διαφοροποίηση της γλωσσικής επικοινωνίας και της λεκτικής δράσης που το κείμενο προτείνει. Ο χώρος του κειμένου αντανakλά τότε την πραγματικότητα του «λόγου», προβάλλοντας αυτό που στην *Περί ψυχής* πραγματεια του ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει «λογιστική» φαντασία και τη συνδέει με τη νόηση· κυρίως όμως προβάλλει μια δυνητική πραγματικότητα, όπου κυριαρχεί η «αισθητική» φαντασία που συνάπτεται με ό,τι υπονοεί η «αίσθησις», και θα μπορούσε να παραβληθεί με την «αναπαράσταση», δηλαδή με την ατομική αντίληψη της «λογιστικής» φαντασίας. Η έννοια της φαντασίας, ως «νοητική παραγωγή αισθητών αναπαραστάσεων»,

² Brett R. L., *Φαντασία και φαντασίωση*, μτφρ. Ιουλιέττα Ράλλη - Καίτη Χατζηδήμου, Αθήνα, Ερμής, 1973, σ. 76.

³ Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Γλωσσολογία και λογοτεχνία: Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*, Αθήνα, 1991, σσ. 101-17.

σχετίζεται με την αντίληψη διαμέσου των αισθήσεων, αλλή και με τη νοητική διεργασία που δεν πειθαρχεί στην πραγματικότητα⁴. Είναι η ικανότητα να αντλούμε από την πραγματικότητα εικόνες που ουσιαστικά την ξεπερνούν, δηλαδή η δυνατότητα να παραμορφώνουμε τις εικόνες με τις οποίες μας εφοδιάζει η άμεση αντίληψη. Η φαντασία δεν είναι, λοιπόν, άσχετη από την πραγματικότητα αλλή μάλλον δηλωτική της ταυτόχρονης παρουσίας του πραγματικού και του φαντασιακού. Σε μια τέτοια συνύπαρξη το φαντασιακό, αποτέλεσμα και προέκταση του οποίου αποτελεί η φαντασία, λειτουργεί ως το διακείμενο του πραγματικού και συνδέεται άρρηκτα μαζί του. Αναφέρεται όμως σε κάθε δραστηριότητα της φαντασίας και βρίσκεται με τα αρχετυπικά παράγωγά της στη διάθεση του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου, τροφοδοτώντας συνεχώς τη δημιουργικότητά τους.

Το λογοτεχνικό κείμενο, ως χώρος αλληλεξάρτησης του «ενδιάθετου» και του «φωνούμενου λόγου», αλλή και ως χρόνος συνύπαρξης του πραγματικού με το φαντασιακό, αναδεικνύει τη δυναμική μιας σχέσης -η διαλεκτική της οποίας προσδιορίζει το «χωρόχρονο» τόσο της γραφής του όσο και της ανάγνωσής του- και φέρνει στην επιφάνεια τις δομές του πραγματικού μέσα από τους ποικίλους τρόπους ύπαρξής του⁵. Μια τέτοια διαλεκτική όμως δεν γίνεται πάντα κατανοητή από τον αναγνώστη, ιδιαίτερα από ένα παιδί-αναγνώστη, αν βέβαια δεχτούμε ότι οι ηλικιακές οριοθετήσεις των αναγνωστικών δυνατοτήτων των παιδιών δεν μπορούν να έχουν απόλυτη ισχύ.

Ωστόσο, η πιθανή σύγχυση της (γλωσσικής) πραγματικότητας με τη φαντασία και τις λειτουργίες της δεν φανεώνει απαραίτητα την αδυναμία των ανήλικων αναγνωστών να ταυτίσουν την «ομιλία» του δημιουργού με τα προϊόντα της φαντασίας του και δεν επιβεβαιώνει την απροθυμία τους να αντιληφθούν τους όρους μεταφοράς των γλωσσικών δομών σε αφηγηματικές, όταν μάλιστα οι όροι αυτοί δεν τους είναι αρκετά σαφείς. Εξάλλου, τα παιδιά δεν έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία (εκ)μάθησης παρόμοιων τρόπων, επειδή διευρύνουν συνεχώς τα αποθέματα της εμπειρίας τους. Μέσα σε ένα επαναπροσδιορισμένο πλαίσιο επικοινωνιακού και πολιτισμικού περιβάλλοντος «πολληπλής εγγραμματοσύνης», όπου η αξιοποίηση της λογοτεχνίας για παιδιά διασυνδέεται με την κειμενοκεντρική προσέγγιση της γλωσσικής διδασκαλίας, τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν την ετερογένεια της γλώσσας, να αντιληφθούν συμβάσεις και να δομήσουν νόημα, αντιπαραβάλλοντας και απενοχοποιώντας τις δικές τους γλωσσικές επιλογές με τις εφαρμογές του λογοτεχνικού κειμένου. Σ' αυτό συνηγορούν οι νεότερες προσεγγίσεις κηάδων της Γλωσσολογίας και εκδοχών της θεωρίας της Λογοτεχνίας, που έρχονται να καταδείξουν ότι ο αναγνώστης, γενικά, του λογοτεχνικού κειμένου θα εμπηλακεί στο «χωρόχρονο» της γλώσσας και της φαντασίας, για να νιώσει (συν)δημιουργός και (συν)ένοχος. ■

Ο Δημήτρης Πολίτης
είναι εκπαιδευτικός, διδάσκων
στο ΤΕΕΑΠΗ του Πανεπιστημίου Πατρών

⁴ Σαμαρά Ζωή, *Τα άδυτα του σημείου: Προοπτικές του θεατρικού κειμένου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, σ. 24.

⁵ Jackson, Rosemary, *Fantasy: The Literature of Subversion*, London and New York, Routledge, 1993, σ. 7.

Νέοι Τίτλοι

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr

σειρά ΜΙΚΟ